

MYKOŁA GABREL

Uniwersytet Łódzki

**REALIZM SOCJALISTYCZNY
W ARCHITEKTURZE MIESZKANIOWEJ LWOWA
(OD 1939 R. DO II POŁOWY LAT 60. XX W.)**

Abstract: Social Realism in Housing Architecture of Lviv (from 1939 to the late 1960s). Lviv's housing architecture after the Second World War was strongly influenced by political and ideological factors. Until the mid-1950s, after a fundamental reorganisation, apart from fill-in buildings or small housing complexes in the city center, major efforts were concentrated on highly decorative buildings along the city's main streets to provide an impressive background for marches and manifestations. In the following period the revised legislation provided for a lower standard of dwellings, the main housing development guideline being construction of huge uniform housing estates on available sites in urban space. The architecture of Lviv reflects all the successive stages in the development of housing architecture, in line with the tendencies prevalent at particular points of time in the whole of the USSR. This resulted in the loss of the unique character of Lviv, condemned to become an authentic socialist city.

W historii architektury radzieckiej okres do końca lat 60. XX w. określa się jako czas usiałania i formowania się ortodoksyjnego 'stylu socjalistycznego'. Pierwsze kroki architektury socjalistycznej na ziemiach Ukrainy Zachodniej następowały w warunkach gwałtownej konfrontacji dziedzictwa historycznego z wymaganiami budownictwa industrialnego. W końcu lat 50. XX w. dokonano (także z powodów ekonomicznych) zmian w kierunkach twórczych radzieckiej architektury. Ostro skrytykowano praktykę 'zdobienia', a 4 listopada 1955 r. została wydana decyzja Plenum KC KPZR i Rady Ministrów ZSRR *O usunięciu zbytkowości w projektowaniu i budownictwie*, co oznaczało nowy etap także w rozwoju architektury mieszkaniowej, który przetrwał do końca lat 60. XX w.

Najpilniejsze zadanie władzy radzieckiej polegało na przebudowie całości struktur życia społecznego i artystycznego 'uwolnionego miasta' Lwowa. Architektura w ZSRR pozostawała głęboko zaangażowana w politykę i ideologię. Tak więc, po wprowadzeniu wojsk radzieckich na Ukrainę Zachodnią, do Lwowa skierowano liczną grupę architektów z Ukrainy Radzieckiej. Zgodnie

z wypowiedzią ówczesnego jej kierownika Kasjanowa (później głównego architekta miasta Lwowa) grupa ta została zobowiązana do „przeobrażenia zabudowy Lwowa na kształt socjalistyczny” (Касьянов 1940). Zmiana reżimu politycznego i transformacja społeczna już w 1939 r. znalazła swoje odbicie w strukturze działalności architektów Lwowa – została utworzona jedyna organizacja artystyczna Związek Architektów, ściśle podporządkowana zcentralizowanej władzy oraz jedno biuro projektów – „Dipromist”, których celem było stopniowe wdrażanie w życie zasady projektowania socjalistycznego.

Architektów lwowskich zorganizowano w jednolity Związek, który stanowił integralną część ogólnoukraińskiego oddziału Związku Architektów ZSRR. Już 30 stycznia 1940 r. w auli Politechniki Lwowskiej odbyło się pierwsze uroczyste posiedzenie architektów, na którym byli obecni architekci z Moskwy, Kijowa i Charkowa. Przebieg pierwszego posiedzenia całkowicie odpowiadał wypracowanym i wielokrotnie powtarzanym scenariuszom. Na zebraniu wybrano komitet organizacyjny, do którego zostali wprowadzeni lokalni architekci: M. Mikuła, J. Nahirnyj i M. Perfecka. Komitet rozpoczął działalność od zapisywania członków Związku. Jednak pierwszym przewodniczącym zarządu Lwowskiego Oddziału Związku Architektów został wybrany architekt z Charkowa, Kasjanow. Związek skupiał blisko 200 osób – oprócz miejscowych architektów także znaczną liczbę emigrantów z Węgier, Niemiec, Austrii i Polski. Szczególnie liczna była grupa Żydów, ratujących się od okupacji nazistowskiej (Черкез 1990).

Równoległe odbywała się restrukturyzacja działalności zawodowej architektów. Prywatne biura projektowania miały zostać zastąpione przez scentralizowane instytuty projektowania. Przy miejskiej radzie deputowanych ludowych utworzono Wydział Architektury i Planowania, na czele którego stanął Harkawenko. W styczniu 1940 r. został utworzony Lwowski Wydział Państwowego Instytutu Projektowania Ukraińskiej SRR, zaś stanowisko głównego architekta zajął Kasjanow. Decyzją Prezydium Rady Miejskiej m. Lwowa od 15 stycznia 1940 r. podjęła działalność (na podstawie decyzji Lwowskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego) międzyobwodowa filia Ukraińskiego Państwowego Instytutu Projektowania „Dipromist”. Kierownikiem lwowskiego oddziału „Dipromist” został wyznaczony Łatyński (Ракочий 1999). W filii tej rozpoczęto prace związane z opracowaniem pierwszego ogólnego planu zagospodarowania Lwowa. Działalność lwowskiego oddziału Związku Architektów, a także pierwszych instytucji projektowych została przerwana na skutek działań wojennych po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej.

Ponowne ustanowienie władzy radzieckiej we Lwowie 7 lipca 1944 r. oznaczało dla architektów lwowskich i biur projektowych wkroczenie w kolejny

etap. Do Lwowa natychmiast zostali skierowani architekci z różnych miast Ukrainy i Związku Radzieckiego. Skład powojennego oddziału lwowskiego Związku Architektów był już całkowicie różny od tego sprzed wojny – w zasadzie jego członkami byli prawie wyłącznie przybysze ze wschodu. Państwowy Komitet ds. architektury i budownictwa ZSRR oddelegował z Moskwy architekta Natalenzenko, który został mianowany głównym architektem Lwowa i pracował na tej posadzie do 1951 r. Z Doniecka przybyli Hołowko i Pionkowski, z Charkowa – Hudimow, Grutman, z Kijowa – Strubyckij, Zapolskij i Matwiejew, zaś po zakończeniu służby w Armii Czerwonej do Lwowa powrócił Sahajdakiwskij.

W 1945 r. we Lwowie było 46 praktykujących architektów (10 członków Związku Architektów, 14 – kandydatów oraz 22 osoby prowadzące działalność poza strukturami Związku). Po wojnie ich liczba szybko wzrastała – w 1946 r. było już 49, a w 1947 r. – 45 architektów-członków Związku. W latach 1947-1949 ogólna liczba architektów prowadzących działalność we Lwowie wzrosła z 75 do 87. Kolejny znaczny wzrost liczby architektów nastąpił w końcu lat 50., kiedy do zawodu wkroczyli absolwenci lwowskiej szkoły architektonicznej. Porządek państwa totalitarnego dotknął również architektów Lwowa – została utworzona jedna organizacja, Związek Architektów Lwowa, sztywno podporządkowana centralizowanej władzy, oraz jedno przedsiębiorstwo projektowe „Dipromist”, którego celem było konsekwentne wdrażanie w życie zasad realizmu socjalistycznego. Ustalenie takiego porządku organizacyjnego na wiele dziesięcioleci określiło zakres działalności architektów lwowskich.

Równolegle prowadzono prace zmierzające do ukształtowania ‘nowego’ socjalistycznego wyglądu zewnętrznego Lwowa. Opracowanie pierwszego radzieckiego ogólnego planu zagospodarowania miasta rozpoczęto już w 1940 r. Nowa władza wymagała okazywania troski o ‘dostatek mas pracujących’ i wykazania, że zabudową miasta kształtuje nie przypadkowy kaprys jakiegoś ‘jaśnie wielmożnego pana’, a ‘mocna ręka bolszewików’ (Касьянов 1940). Jednak okupacja nazistowska sprawiła, że ustalenia pierwszego planu zagospodarowania Lwowa zdezaktualizowały się.

Kolejne prace nad ogólnym planem zagospodarowania przestrzennego miasta zostały rozpoczęte w 1946 r. W planie odbudowy i rozwoju gospodarki ludowej ZSRR na lata 1946-1956 przewidywano przekształcenie Lwowa w wielki ośrodek przemysłowy ZSRR (Тперибова 1989). Z czasem Lwów przeobraził się w największy industrialny ośrodek Ukrainy Zachodniej – w mieście wybudowano wiele nowych przedsiębiorstw, zwłaszcza przemysłu radiotechnicznego i elektrotechnicznego oraz maszynowego. Należy zauważyć, że silna centralizacja władzy uniemożliwiła zakończenie prac nad planem zagospodarowania

przestrzennego Lwowa i od początku lat 50. były one kontynuowane już nie we Lwowie lecz w instytucie „Dipromist” w Kijowie. W 1956 r. Rada Ministrów Ukraińskiej SRR zatwierdziła plan zagospodarowania przestrzennego miasta do 1970 r. (autorami planu byli Barabasz i Persykov) (Третьякова 1989, s. 191).

Jakie były podstawowe ustalenia planu w zakresie architektury mieszkaniowej? Na szczęście, Lwów nie ucierpiał bardzo w latach II wojny światowej, a historyczne centrum zostało praktycznie nienaruszone. W pierwszych latach okresu powojennego w ZSRR nie opracowano jeszcze ‘doktryny mieszkaniowej’, która obowiązywała w następnych dziesięcioleciach. Dlatego też, mimo ciągłych deklaracji władz o znacznym tempie i zakresie budownictwa mieszkaniowego, mieszkań nie budowało się tak wiele, zaś nowa zabudowa była rozproszona na obszarze całego miasta. Budownictwo mieszkaniowe Lwowa pierwszych lat powojennych reprezentują 4-5-piętrowe domy lub niewielkie ich zespoły zlokalizowane w centralnej części miasta. Największym osiągnięciem architektury w zakresie budownictwa mieszkaniowego w tych latach była zabudowa głównych arterii miejskich, gdzie domy mieszkalne miały unikalną formę pretendującą do wyrażenia ducha epoki. Właśnie ta część budownictwa mieszkaniowego była postrzegana jako najbardziej prestiżowa z punktu widzenia reputacji zawodowej projektantów. Główne ulice miast zabudowywano nadając im charakter alei triumfalnych, tak aby tworzyły efektowne tło dla świątecznych manifestacji i pochodów. We Lwowie taką główną osią, gdzie wprowadzono budownictwo mieszkaniowe, została ulica 1-go Maja (obecnie ul. Horodocka). Przy niej wybudowano kilka obiektów, reprezentujących epokę stalinizmu. Szczególne znaczenie nadawano skrzyżowaniom ulic wykorzystując, charakterystyczny dla zabudowy historycznej, sposób akcentowania rogów budynków aktywną plastyką architektoniczną i wyraźnymi elementami wykończeniowymi.

Nowe budownictwo mieszkaniowe powstające w pierwszych latach powojennych było bogato zdobione atrybutami o charakterze militarnym. Architekci mieli za zadanie słać największe w historii zwycięstwo, a także naród radziecki i jego światłe kierownictwo. Niezbędne było wyszukiwanie nowych metafor architektonicznych i symboli wizualnych, w powiązaniu ze zmianą realiów geopolitycznych. Pojawiły się liczne emblematy militarne, gwiazdy i iglice przypominające zwycięską Armię Czerwoną, co miało służyć umacnianiu radzieckiej obecności w nadal ideologicznie niepewnym Lwowie. Przewodnym tematem zdobienia architektonicznego stała się pięcioramienna gwiazda w wieńcu laurowym.

Z punktu widzenia rozwoju architektury mieszkaniowej ważne było to, że zaczynając już od lat 30. XX w., mieszkanie traktowano jak ‘pałac’. Stereotyp pałacu, jako uosobienia mieszkania sił reakcyjnych w przeszłości został zamieniony

na inny, w świadomości mas ‘mieszkanie-pałac’ stał się symbolem zwycięstwa nowego ustroju społecznego. Po wojnie wzorzec ‘pałacu’ stał się powszechny w budownictwie mieszkaniowym – nowe domy mieszkalne podobnie do pałaców dekorowano licznymi zdobieniami: gwiazdami i iglicami. Klasycznym przykładem ‘pałacu dla robotników’ stał się, wybudowany w latach 1951-1954, zespół mieszkaniowy na ul. Turgieniewa. Są tutaj obecne wszystkie oznaki ‘pałacowości’: symetryczna kompozycja, uformowana budynkiem głównym i dwoma skrzydłami – oficynami, budowla w pionie podzielona zgodnie z zasadami kompozycji klasycznej na trzy zasadnicze części: ‘piedestał’, uformowany pierwszym i drugim piętrem, ‘trzon’ – trzecie i czwarte piętro, i ‘ukoronowanie’ – piąte piętro.

Budownictwo w centralnej części miasta zobowiązywało architektów do szczególnie odpowiedzialnych rozwiązań. Takim charakterystycznym przykładem jest dom mieszkalny-plomba, zbudowany w 1951 r na ul. Hnatiuka 3. Usytuowany tuż obok Muzeum Etnografii i Zdobnictwa Użytkowego Akademii Nauk Ukraińskiej SRR, odróżnia się lakonicznym rozwiązaniem architektonicznym i nie dysonuje z plastycznie nasyconą fasadą sąsiedniej budowli.

Lata 60.-80. XX w. stały się ważnym okresem w architekturze ZSRR i Ukrainy. Poczynając od połowy lat 50. XX w. został przeorientowany ‘socjalistyczny ideał zabezpieczenia mieszkań’ w miastach. Skorygowano ustawodawstwo w kierunku obniżenia komfortu i uproszczenia funkcjonalnego układu mieszkań, obniżono standardy sanitarne oraz powierzchnie mieszkaniową na 1 osobę, zmniejszono wysokość pomieszczeń, powierzchnię kuchni i pomieszczeń pomocniczych, a także dopuszczono urządzenie wspólnych węzłów sanitarnych. Podstawowy kierunek rozwoju budownictwa mieszkaniowego nakazywał projektowanie typowych wielkich osiedli lokalizowanych na wolnych obszarach miejskich, gdzie, oprócz obiektów mieszkalnych przewidywano elementy infrastruktury kulturalno-oświatowej, handlowo-usługowej oraz inne obiekty infrastruktury społecznej. Pierwsze domy budowane z gotowych elementów to tzw. chruszczowki, z mieszkaniami o małym metrażu, serii 1-438, 1-464, i innych (Черкез 1990, s. 453-454). W następnych latach sytuacja nieco się poprawiła, dzięki wdrażaniu doskonalszych (wzbogacających zabudowę nowych osiedli) projektów, choć oczywiście nadal były to projekty typowe, zindywidualizowane tylko w bardzo ograniczonym zakresie.

Rozwój mieszkaniowej architektury Lwowa całkowicie odzwierciedlał tendencje panujące w tej dziedzinie w całym ZSRR. W okresie po przyjęciu ‘wiekopomnej’ decyzji o ‘zbytkowości’ w architekturze, rozwinęło się budownictwo parterowych indywidualnych domów mieszkalnych. W połowie lat 50. projekty, proponowane przez architektów Lwowa stały się podstawą do opracowania typowej serii parterowych domów mieszkaniowych na potrzeby

indywidualnego budownictwa na Ukrainie. Najlepsze były projekty opracowane przez czołowych architektów lwowskich Persykowa, Nowakiwskoho, Helisa, Sahajdakiwskoho, Radomskoho, Wendżyłowycza, Konsułowa. Za jeden z najciekawszych uznano projekt zespołu indywidualnego budownictwa mieszkaniowego w rejonie ul. Pasiecznej, przygotowany w 1957 r. przez Szweco-Winieckiego i Niwinoju. Przy zabudowie kwartału wykorzystano w większości projekty Szweco-Winieckiego i Wendżyłowycza. Za wzorcowy rejon zabudowy mieszkaniowej uważano osiedle Żowtnewe (teraz rejon Lewandowki), zapisany w ogólnym planie zagospodarowania przestrzennego, który został opracowany przez Szweco-Winieckiego, Wendżyłowycza i Tymczenko w 1958 r. Do zabudowy osiedla zostały wykorzystane najlepsze konkursowe projekty parterowych domów z mansardą oraz dwupiętrowych domków składających się z dwóch mieszkań. Większość zabudowy stanowiły budynki bliźniacze z dwoma oddzielnymi wejściami (Палюх 1962, s.198). W końcu lat 50. architekci Lwowa przy opracowywaniu rozwiązań planistycznych i stylizowaniu fasad wyraźnie orientowali się na lwowskie budownictwo parterowe z okresu funkcjonalizmu lat 30.

Równoległe z realizacją jednorodzinnej zabudowy mieszkaniowej w latach 1957-1959 prowadzono budowę nowych typów domów wielorodzinnych. Dla przykładu można wskazać osiedle między ulicami Kulparkowską i Stryjską zabudowane domami mieszkalnymi typowej serii 1-438 oraz zespół budynków wzdłuż ul. Pasiecznej typowej serii 1-464 (Палюх 1962). Osiedla z drugiej połowy lat 60. XX w. istotnie różnią się od wybudowanych wcześniej (zabudowanych typowymi pięciopiętrowymi domami serii 1-438 i 1-464), co wynika z tego, że w tym czasie uznano już, że mimo dania pewnej swobody projektantom, narzucane ograniczenia nadal skutkowały monotonością i brakiem ciekawych rozwiązań architektonicznych w projektach nowych osiedli.

Masowy rozwój budownictwa mieszkaniowego i ograniczoność standardowych projektów (wyznaczone standardy warunków mieszkaniowych, jednorodność fasad, itp.) w połączeniu z niską jakością budownictwa, prowadziły do powstania dzielnic mieszkaniowych o ujednocionej, nieciekawej zabudowie. Próby podejmowane przez architektów, aby w jakiś sposób zindywidualizować i wzbogacić fasady domów kończyły się niepowodzeniami ze względu na ograniczone możliwości techniczne i obowiązujące normatywy. Próba rozwiązania problemu mieszkaniowego przez masowe budownictwo mieszkań o niskim komforcie w prymitywnie zabudowanym terenie stała się przejawem dyrektywnego wtrącania się sfery polityki do architektury. Taki też był styl 'socjalistycznego' budownictwa mieszkaniowego, powiązanego z industrializacją procesów budowlanych wynikających z wymagań 'postępu technicznego'.

W architekturze Lwowa znalazły odbicie wszystkie etapy formowania architektury mieszkaniowej okresu radzieckiego, problemy i sprzeczności wynikające z poszukiwania stylu socjalistycznego. Wieloletnia działalność architektów w ramach administracyjno-nakazowego systemu przyniosła swoje efekty – nowe osiedla zbudowane w tych czasach w dowolnym wielkim mieście Ukrainy lub byłego ZSRR mało różnią się między sobą. Lwów, w dużym stopniu tracąc swą unikalność, stał się autentycznym miastem socjalistycznym.

Literatura

- Черкес Б. С., Кулык С. Н., 1990, *Становление архитектуры советского Львова*. Вестник ЛПИ № 263 *Резервы прогресса в строительстве и архитектуре*. Lwów, s. 116-118.
- Касьянов О. М., 1940, *Соціалістична реконструкція м. Львова*. Архітектура Радянської України, № 9, s. 8.
- Палюх Р., 1962, *Работы молодых архитекторов Львова*. Строительство и архитектура № 6 s. 16-17.
- Ракочий Я. В., 1999, *Перший радянський генеральний план м. Львова (1939-1941)*. Вісник Національного університету „Львівська політехніка”, № 375, s. 190-193.
- Трегубова Т. О., Мих Р. М., 1989, *Львів. Історико-архітектурний нарис*, К.: Будівельник.